

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 71 Fylke: N. Trøndelag
 Tilleggsspørsmålnr. Herad: Leksvik
 Emne: Synet på giftarmål Bygdelag: Leksvik sokn
 Oppskr. av: Johan Moan, Gard: Moan
 (adresse): Leksvik, G.nr. 8 Br.nr. 1.

- A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle. Delvis
 B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):
 og delvis etter foreldra mine 85 og 83 år.

SVAR

I

Synet på giftarmål.

Kyrkjebøkene for Leksvik sokn frå først på 1800-tallet fortel at det da var uvanleg få leksoveringar som henta gifta si utafør bygda. Når nokon var utom bygda i slikt arind var dei sjeldan lenger enn til grannebygdene Mosvik, Trosta eller Statsbygd. Dei som skulle gifta seg skulle helst finna maken sin innan bygda, der ein hadde kjennskap til. Og så skulle di to helst vera frå same sociale laget.

Frå 1800 og til 1850 eller 1860, da utflyttinga til Amerika tok til for alvor, var det ert brøgt om plassen i Leksvik, og i desse åra auka tallet på hús menn og inderstar svært i høve til bondeklasse. Folketellinga for 1801 syner at det da var kring 1100 menneske i hovudsoknet. 739 av desse var av húsmanusklassa, og 78 var

inderstar. Frå 1815 til 1825 synes kyrkjebøker² å boka at det er fødd 142 húsmanns-
ungar, 138 av bondeklasse, 84 inderst-
ungar, 53 læsungar og 10-12 der
foreldre var "kondisjonerte."

Det var som sagt brought om
plassen i bygda. Og ei naturleg følgje
av dette var at kjærleiken kom på
andre plassen når det var spørsmål
om festarmål og giftarmål. Det som
talde mest var å få gifta seg attåt
ein heim, det samme kor armods-
leg heimen var. Om den ein gifte
seg med var dobbelt så gammal
hadde mindre å seie. Folketellinga
for 1801 synes mange slike tilfelle.
På eit av húsmannsbuika under
Rüste Rosvoll var mannen 24
år og kona 58. Og kyrkjebøkene
frametter åre synes mykje av
samme slaget. Eit sørgjely tilfelle
av slik gifting var mellom ein
Ole frå plassen Björvass-veet og
ei utbrend gammal enkeja. Ho
hadde ei dotter som var på lag
jångammal med Ole, og så
bar det ikkje betre til enn at
han fekk ein unge med ho
som no var sty dotter hans. Ole,
som var fødd i 1803, vart førd
for retten for blodskam og
skulle etter det som vart rekna
for lov og rett den gongen mista
hövudet. Men Carl Johan let
nåde gå for rett, så Ole slapp

så å seia med bure skrekken.
Men frå den dagen vart Ole
heitande Haulaus-Ola.

Før i tida rådde foreldra mykje
meir for giftarmåla til borna
sine enn i dag. Døde mannen
på ein gard, var han ikkje før
kommen i jorda før ein annan
kom og tok til å tinga med
enkja for ein av sønnene sine.
Om ho var dobbelt så gammal
som guten hadde ingenting å
seia - bure han kom seg attåt
ein nokotunde bra gard.

Og gamle enkjemenn hadde og
så "god tur", iallefall dersom dei
hadde ein gard eller husemanns-
plass å by på. Dette var noko som
heldt seg til oppimot siste århundre.
skifte. Ein eldre mann fortalde
meg eingong om eit gravøl han
som gutunge hadde vore med i.
Da dei song ut liket stod den 22
år gamle enkja attåfor ytterdøra
og elska med ein av granne gutane.
Men han som låg i kista var 62!

Her skal nemnast eit døme på
kva foreldre kunne gjera mot borna
sine: I 1854 ville odelsguten på
Austre-Tjillingberg, Aleksander, gifte
seg med sausa (Penestjinta) på gard-
en. Han hadde alt vore i byen og
kjøpt ty til bråkledde åt henne.
Men mor hans, Marte Lucie, var
imot giftarmålet. Og i sinne tok
ho så systevare og heiv dei på
varmen med desse orda: "Heller

enn at ho skal bli sonnakone
vil eg sjå heile garden gå opp
i rau loze."

Hjenta måtte no ut av huset,
og Aleksander fekk seg ei anna.

Men før 10 år var lidne fekk
Marta Lucie sjå orda sine gå i
oppfylling. Ein dag eit par snik-
karar låg og kvilde middag i høv-
sponen borte på låven somna
den sine frå tobakkspipa si. Og
så brende heile garden, utan
at noko var trygda.

10/ I gamle dagar var folk mykje
røddare skyldskap mellom ekte-mak-
ane enn no for tida. Det vart helst
rekna som usømmeleg om tre-
menningar gifte seg.

11/ For det vart noko sving på ut-
vandringa til Amerika, var det svært
sjelden at borna sette seg opp mot
foreldra sine når desse laga i stand-
parti. Etter den tid er det fleire
døme på at dei unge, som gifte
12. seg mot foreldra sin vilje, fór
heimant ifrå.

14. Om folk frå inderstklassa ville
gifte var det sjeldan nokon blanda
seg bort det. Likeins var det om
ei taus og ein dreng gifte seg.

27/ Eit gammalt middel for å
kvinga nokon til kjærleik, var å
skjira seg i veslefingen, og så blanda
ein droppe blod i drykken til den
ein ville høgveda. Men verk-
naden av slik høgveding vara
som oftast ikkje eit livet.

Nattfjring.

Å seia heilt nøggrant når det vart støtt med nattlaepinga i Leksvik er vanskeleg. Mot slutten av siste hundreårskifte var det enda mykje nattlaeping og nattfjring. Men etter den tid vart det mindre og mindre, så no er det støtt.

Det har vori med nattlaepinga som med så mykje anna: det har vori ei gradvis avvikling av skikken. Det vart fare og fare som likte dette ståket inni hūsa om nettene, så da det leid så langt som til 1920 var det faktisk bere eit par heimar her i bygda der slik trafikk vart hald. I 1930 var det heilt støtt.

Nattlaeparane eller utpåkaranne, som dei også vart kalla, kunne ofte vera opp til 20 stk. i laget. Dei samla seg helst om laurdagkveldane, både bondegutar heismannsgutar og gardsdrenger i samme laget, og så gjesta dei gard etter gard helle natta. Oppgåva deira var ikkje bere å få liggja med gjentene. Dei skulle alltid gjesta gjentekomma, og var der ein friar når skokken kom vart han utan nåde lingsa opp av senga. Ofte vart han dreggen opp av senga etter øyro.

Nattlaeparane skulle som regel vera vaksne for dei tok til med slikt. Men det er og døme på at born i skolepliktig alder var med.

Får så seint som kring 1925 var 14514

6
ein gütunge på 4 år som var med
dei vaksne på stekt. Han lever i
beste velgåande i dag og heiter endatil
Anton.

Når det låg dødsjüke folk på ein
gard, eller der låg lik, var det rekna
som üsömmelig å gå dit på natt=
läuping.

Her i Leksvik har det, såvidt ein
kan forstå, aldri vori skikk at taüsa
eller bädeia låg i fjöret. Einaste til=
fella av slikt frå gamle dagar, var
når ei taüs eller bädeia hadde det lyte
at ho vakte seg i sömne. Öllest var
det vanleg at üngdommen låg i höyet
på höylammen frå den tid ein fekk
inn første höylaset og til üt slätt=
onna. Men dette var helst for å
få nattero for loppa, som for i
tida var ei sann plage i sommar=
varmen, med skinnfellar og seng=
fyll av haln eller höy.

Når ein flokk nattläuparar kom
fram til ein gard var var det ingen
vanske med å komma inn. Stort sett
var det ingen som låste ytterdöra
i gamle dagar. Nattläuparane snakka
oftast med tilgjört mäle når dei
kom til gards. Snakka "nattstakall",
som det heiter på bygdamålet. Men
mange hüsbondefolk var og slike inn=
stilt at dei faktisk likte det kom
slike karar til gards. Ofte hadde
nattläuparane skjunkt i inderloonna.
Ög da vanka gjerne så mange dram=
mar at hüsbond kom i riktig
feststemning. Ja, det var ikkje

så radt sjeldan han kom i slikt godlag at kona måtte opp for å finne mat til gjestene. Men dette var vel å merke når det var utpåkarakar frå velstandsheimar.

Èllest var det vanleg i føre hundra-året at nattløyparen hadde brunsukker i lomma, som han laud gjentem av.

Var det ein i flokken som var litt meir for seg hell dei andre, eller han hadde litt beke lag med gjentene, hende det oftast at skotken av nattløyparar var ein mindre i tallet når dei fór frå garden. Men dette var ikkje til hinder for at dei gjikk til grannegarden i samme eiend.

Den einslege nattefriaren.

Det hende ofte når nattefriar-flokken gjikk frå garden, at einkvan i flokken stakk av og smatt inn att.

Det var helst ein som hadde fått teft av å vera velkommen tilbake. Nokon fast regel om kor lenge ein nattefriar skulle gå til samme gjenta var det ikkje.

53) Skikken med å stjo sagflis mellom heimen til gäben og heimen til gjenta er ikkje kjend her i Leksvik. Kona mi, som er frå Langhelle i Brävik, fortel at dei har den skikken der. Derimot har det både 52 i gammel og nyare tid vorti gjort andre fantebetykke til nattefriarane, som til dømes å plaseru somme

bötter eller anna skrammel i trappa.

Som nemnd för, avgjorde for-
eldra ei mengd av festarmåla. Men
mange tok ut på friarferd midt på
lyse dagen. Enno veit folk om da
ein Petter Langro skulle gå over
skogen til Sollia i Markabygda den
8. oktober 1837, for å fri til ei gjenta
der opp. Det var den dagen det store
skogfallet gjekk for seg, og Petter heldt
på å skulle bli slått ihel den eine
gongen etter den andre, av grantra
som velt over vegen.

Ei anna friarsoge frå kring
1850 er om da Lars, drengen på austre
Rosvoll, kom til oldefar min for
å låna ridehest til friarferda opp
til Grønlea i Markabygda. Lars, som
sjøl skulle henta hesten, kom
springande for livet fram til garden
med den sinte hingsten i halane.
Han fekk låna ei mer, tok i veg, og
fekk ja-ord av gjenta.

Lars var ikkjeleine om å dra
ut på friarferd på hesteryggen den
tida. Det var nok så vanleg å fri
på den måten i gamle dagar.

Leksvik har frå gammalt av
vori ei seterbygd. Og det var ikkje
langt ifrå 100 seter i bruk på ei og
samme tid for eit par manusaldrar
tilbake. Til friarferdene på setra
kom friarar både einskildvis og
i skokkevis. Ofte var det spell mevan
med når dei kom på laurdags-
kveldane, og så var det spell og
dans til lyse morgonen. 14514

I gamle dagar gjekk ungdommen jamnet til kyrka. Dei var ikkje bortstyind med festar, kinsliv eller foreningsliv den tida, og laut nytta dei høve som fann til å komme saman.

Og Leksvik har alt frå gamle dagar vori ei bygd med lite klassekilnad. Ein veit ikkje om at det nokon gong har eksistert ei drungestue i bygda, langt mindre ei særskild stue for færsene.

Under slike tilhøve var det derfor vanleg at gutar og jenter var i lag både til og frå kyrkja. Og da hadde dei og sjølsagt høve til å prata med kvarandre. Ofte hadde folk med brennevin til kyrkja. Det fann ikkje slikt som oppvarming i kyrkja i gamle dagar. Og om vinteren drakk folk brennevin for ikkje å frysa under gudstjenesta. Det heitte såleis at det var på var ei skam om mannen ikkje var pynta med ein dram, når han skulle bera sitt offer fram.

Her har ikkje vori så lange fræstandar at det har vori akkælt å ha med seg mat i kyrkjevogen. Dei fræmarkabygda tok inn hos kjuningar eller skyldfolk fram i bygda.

Ein veit aldri om at det nokon gong har vori lek eller dans i nærheita av kyrkja.

14514

Dei vanlege gjesteboda i eldre tid var gravøl, brüddæip og julegjestebod. Her fekk gjutar og gjinter høve til å vera i lag. I brüddæip og gravøl var det forresten litt av ei æra å gjera tenest som foregangstæis (oppvartingsgjente)

69 Når folk i gjesteboda la seg til å sova på flatseng avgjorde dei stort set sjøl korleis dei skulle leggja

70 Når det gjald stabbedansen, så har den heldt seg heilt inn i vår tid. Det var stabbedansen som skulle gjera spellmannen litt valuta for skrevet.

Under stabbedansen vart ein kar og eit kvinnfolk plasert i breidd på kvar sin stol. For spellmannen spela opp til dans, læit han som sat på stolen eit med spellpenger. Til vederlag fekk både han og ho kvar sin dram. Men karane som sat på "staben" ville helst ha eit kvinnfolk med seg som ikkje likte brennevin, for da var regelen den at karer fekk begge dramane.

71? Dette med stabbedansen var nok ikkje meint så mykje med å ha moro med å para ihop karar og kvinnfolk, som med å skaffa spellmannen litt pengar for skrevet han hadde.

Andre høve der eldre var med.

74

Av serlege høve der eldre og unge var i lag, kan nemmast slåttedugnad, ætksjonar og dugnad med båtsetting.

75

Før fjordbåtane tok til med fast rute mellom Trondheim og bygdene på nordsida av fjorden, hadde så ei seia kvar einaste leksvikbonde, og ikkje så få husemenn, sitt eige fraktfarty. Disse fartya som på jamnaden en lasta 10-12 famner ved, ja i somme høve over 20, vart bygd heime på gardane, til dels langt oppi bygda. Når dei så skulle fraktast nedover til sjøen vart det bedi ihop til dugnad og stort gjestelid. Da var det samla mykje folk, det var mykje brennevín og det var ofte dansenoro om kvelden. Likeins var det når det var slåttadugnad. Da var det alltid både tiggjutar og tiggjenter med. I mange høve vart heldt dans etter ætksjon og så. Men samskiftslag med dansenoro har neppe vori heldt her i Leksvik.

75

78

Sankomer der ungdommen var mest for seg sjölv.

a). om sommaren.

86) Her i Leksvik har neppe nokon gong vori slik høgtiding av jonsok, med fest og lek som andre stader. I allefall veit ikkje eldre folk noko om dette. Leksvik har frå gammalt av vori ei utprega saterbygd. ⁸⁶⁾ Og ved jonsokleite var folk

og fe flytta til fjells eller til skogs.
Ein god del av saterbudeiene var unge-
gjenter, og det var da berre naturleg
at ungdommen samlast i helga på
setra. Der mange kom i lag vart det
eg ofte dansa.

91. (84

Før i tida samlast og så ungdommen
om laurdagskveldane på Vättan. Her
var ein stett, fin grasvoll kring den
gamle vardeplassen. ⁸⁵ Og her vart det
⁸⁴ både leika og dansa. ⁸⁴ Men når det
leid så langt som at gjentene var
farne til sater, stutta samman-
komsten på Vättan for dette året.

85)

Dette med leik og dans på Vättan
stutta faktisk av seg sjøl for 40-50
år sidan. Da vart det til at ungdom-
men samlast ved Korsgata laurdags-
og søndagskveldane. Her var da kom-
mi eit skolebygg med etter måten
stor leikeplass. Men her var berre
leik - ikkje dans.

83

Så fekk vi ungdomshus og
heile 2 idrotts plassar. Og da var eg
samkomme ved Korsvegen dømt til
døden. Der det for 30-40 år sidan
møttest 100 ungdommar om laurdags-
og søndagskveldane til leik og ama-
shoro, - der er det i dag ikkje eit
menneske å sjå på den gamle leike-
plassen.

Dei som i dag ikkje sit på
kafeen i tjukk tobakksrøyk, fer som
om dei har den vunde etter seg, på
motorsykkel med ei jente på baksetet.

95) I gammel tid var det så lite om leik og mors for ungdommen om vinteren, at det mest var jamngest med ingenting.¹⁰⁵ Ikkje var det idrettslag, eller andre lag som skipa til skiteslingar, og ikkje fars der eit møtehus der dei heldt fest.¹⁰⁵ Første premiekirrenet i bygda vart ikkje heldt før i 1892,⁹⁵ og første møtehuset vart ikkje bygd før etter århundreskiftet. Skulle ungdommen komma saman til leik og festlag samvar for århundreskiftet, var det helst når sjølfolka var borte. Så kom dei ofte saman til mors - anten dei var bedne eller ei. Mange av dei eldre var var og slik innstilla at dei likte det best så som så at dei unge kom saman.

Juleträd.

Den første karen som kom til ein heim, der det var kvinnfolk, etter arbeidskvila i jula vart kalla julekallen til ho som stod opp først om morgonen. Den som stod opp nr. 2 fekk den andre som kom til gards. Slik var det og med kvinnfolka.

No hende det at det ikkje kom så mange til gards at det vart nok med julekallar og julekjaringar til alle i huset til 1. januar. Så var

regelen den at den manns person som vart utan julekjerring, - han skulle i brønnhølet med baken sin. Læg det is på brønnen vart hølet opphoggi. Og så vart broka på delikanten krupt ned og snau baken trykt ned i isholet. Dette var ei stor skam. Og for å unngå slikt, ordna dei seg med julekjerring, for å slippe å i holet.

Juleträd i vår mening her i bygda er det samme som juleklapp eller julegäver. När det her fått dette ordet, så kjem det av at dei fleste julegäverne i gamle dagar var laga av träd. Det mest vanlege var flamma eller flotta hoseland og vältar. Og så "nastlängor" (pulsvantar).

Stat set var det bare kvinnfolka som gav og gäverne som tok i mot. Gäverne kunne så som vederlag be heimgjintene i jula. Det skulle lik som vera betalinga.

Det hende òg at einkvam gäverne var så byrg eller stor på seg at han ikkje tok i mot den gäva han vart bydd, men det var svart gjeldan.

At folk sagg juleträd veit ingus om.

- 11 -